

hanghordozás jellegzetességeit megőrző, a nyílt és a zárt *e* hangok közti különbséget érzékeltető – kántáló, ünnepélyes, a beszédet a köznapi intonáció fölé emelő megszólalás. Az *Inkarnáció ezüstbent* is így mondja, így adja elő. Ahol három mássalhangzó kerül egymás mellé, nem a betű szerinti, fontoskodó, hanem a köznyelvi ejtéshez ragaszkodik: *jelentkezzenek* helyett *jelenkezzenek* – mondja. Hanghordozása nem rossz értelemben vett szavalás, de nem is szűrkiti prózává a szöveget. Az előadás tagolása pontosan követi a vers szerkezeti egységeit, szakaszait. Ahogy a tipográfia a szemnek jelzi az eltérő tartalmú részeket, az előadás, a megszólalás is más a monológyszerű és a figyelemfölvívó részekben. A monológokat mindig alacsonyabb, mélyebb hangszínnel kezdi, majd egyre följebb emelkedik a versdallam íve. A figyelmeztetések viszont oly idegenül hangzanak, mintha hangszóróból hallható, háborús fölhívások, katonai utasítások, vészhelyzetben elhangzó parancsok lennének. Itt a költő hangja elidegenítő, valószínűleg eltorzul, taszító, ellenséges lesz. A harmadik felhívás utolsó, fenyegető parancsát, a vers utolsó sorát – „FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ” – a költő szótagolva mondja, olyan töredezett nyomatékkal, ahogy az íráskép azt nem is jelzi. A költő versmondása abból a szempontból a legtanulságosabb, ahogy a sorokat tagolja, illetve, ahogy az összetartozó részek egybekapcsolását, az enjambement-okat megoldja. Nagy László ugyanis a versben írásjeleket igen takarékosan használ: pontot, pontosvesszőt sehol, kettőspontot egyszer, vesszőt ritkán, és mondatkezdő nagybetűt csupán a három monológ-szerű megszólalás (a vers 1., 3. és 5. részének) elején. A gondolathatárokat, illetve az azonos mondatrészek összetartozását, a különféle írásjeleket szünettel vagy annak hiányával, a dallam megemelésével, megkunkorításával vagy leejtésével érzékelteti. Jellemző, hogy a tiltó- és tagadószók (*ne, nem, nincs*) zeneileg mindig nagyobb nyomatékot kapnak, mint nyelvi környezetük. Ugyancsak nyomatékkal hangsúlyozza az alliterációk jelenlétét. Nagy László versmondása annyira szövegszerű, a vershez tapadó, értelmező, hogy csaknem fölé a hiteles műelemzéssel: szerényebben fogalmazva: ez a versmondás sok tekintetben megkönnyíti a vers értelmezését, ez a szövegmondás a vers megközelítésének egyik eszköze, lehetősége.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

Balassi maszkjában

Ilia Mihálynak

Harminc évvel ezelőtt kis jegyzetet írtam a szegedi Tiszatájba Ágh Istvánról, aki akkor még nem volt kötetes költő – de költő volt. Éppen ezt akartam tudatosítani én is. Amikor 1969 nyarán az Új Írásban közölt *Balassija* elem került, a versről már személyesen cserélhettünk eszmét, mert augusztus 30-án egy lillafüredi írótanácskozáson találkoztunk.

Ott hangzott el Utassy József híres axiómája az *irodalompolitikáról*: olyan szóösszetétel az, mint a *hattyúgörény*.

Megkértem Ágh Istvánt, írja le nekem a *Balassit*: kedvelem ezt a szép verset, szeretném megőrizni kéziratát. A költő félretolt egy üveg bort a fehér asztalon, kihajtotta

kockás spirálos füzetét, és egyetlen lendülettel, fejből leírta a verset (s akkor még a 2. szakasz „mint”-je előtti vesszőre is gondot viselt). Szépen jobbra dőlt, karakteres, energikus betűi: mint a hattyúk a Szinva-vízesés tóvá szélesült üvegükrén.

A Balassit eltettem titkos dossziémba, Rónay György verse, a még 1965 őszén elkért *Citerák* kézírata mellé. Ez a kis Balassi-gyűjtemény később Nagy László-dokumentumokkal, *A város idézése* korrektúrájával és a *Balassi Bálint lázbeszéde* gépiratával gyarapodott.

A Balassi-utóélet ereklyéit nem a gyűjtő szenvedélyével, sokkal inkább kutatói érdeklődésből tartom becsben.

Nekem csak olyan írókézirataim vannak, amelyekhez valamiképpen volt s van némi személyes közöm. Ami igazán érdekel, az a költőutódok megidézésének kérdése és aktualitása.

Balassi alakja a legjobb modell ehhez. Már halálának pillanatában ott álltak mellette az első értelmezők: Dobokay gyóntató, Gabelmann krónikás és a költőtanítvány Rimay, akinek epicédiuma az első nagyszabású magyar siratóvers-kompozíció.

*

Rimay János elogiumnak nevezi mesteréről írott versét, s lefordítja Tolnai Balog János Balassi-elogiumát is. A görög-római elogium a dicséző vers egyik ősműfaja. Eredetileg sírfelirat volt, miként epitáfium-epigrammák azok a Zrínyi-versek is, amelyeket a *Szigeti veszedelem* költője a magyar királyokról éppen csak elkezdett és eposza hőseiről meg is írt. S ahogyan hőskölteménye hatalmas sziklatömbjéről Zrínyi lepattintotta a tömör sírfeliratok kis kőlapjait, akképpen állítható párhuzamba Rimay eposzi méretezésű Balassi-epicédiuma és *Bálint nevezetben ki voltál Balassa...* kezdetű elogiuma is. Az epicédium a szobrászatilag gazdagon megmunkált *szarkofág* részletezésével mondja el a Balassi-fivérek tetteit s halálát; az elogium úgy ábrázol, mint a *kámea*, a domborműszerű technikával vésett, kicsiny gyűrűbe foglalható drágakő, és csak Balassi költészetét karakterizálja.

Rimay és Zrínyi korában tehát már jól elkülönült a kétféle dicsőítés: az epikusabb epicédium és a tömörebb elogium: „a szarkofág” és „a kámea”. Rimay s Zrínyi magyar nyelven egyszersmind műfajteremtő kezdeményezők és követett példaképek voltak. Rimay az epikus terjengősségében ellankadó majdani romantikus portréverset, Zrínyi a funkciócserével szonetté fejlődő epigramma XVII–XIX. századi alakulását befolyásolta.

Szarkofág és *kámea* poétikai jelentését Babits fejtegeti *A férfi Vörösmarty* című eszszéjében, közvetlenül azután, 1911-ben, hogy megírta költőelődeiről mesteri „magyar szonettjeit” (*Régi magyar költők*, 1908; *Zrínyi Velencében*, 1909). Kosztolányi már előbb, Juhász Gyula később követte a „magyar szonettek” divatját. De Babits festette a műfaj mögé a franciás háttérrel s Vörösmarty költészetéből merített hozzá magyar tanulságot: „A Vörösmarty-féle epigramma eleinte kép: Vörösmarty most is a képek költője. De a régi zavaró bőség helyett most egyetlen, nyugodt művészettel drágakőbe metszett kis kép van előttünk. A szarkofág domborműve helyett gyűrűbe való kámea. S e történelmi és szerelmi medaillonképecskék, melyek a parnasszista szonettírók modorára emlékeztetőleg nyugodtak és művésziek, mégis mélységesen líraiak.”

Amit Babits Vörösmarty zavaró bőségű szarkofág-verseire és gyűrűbe való medaillonképecskéire ért – mutatis mutandis –, azt alkalmaztam Rimayra és Zrínyire. És Babits különbségtételét terjesztem ki azoknak a későbbi Balassi-megidézőknek a verseire is, akik a hibbei sírboltot és lakóját a terjengős szavalmányok hamar fonnya-

dó koszorúival aggatták tele. A magyar költészet pantheonjából ezeknek a szarkofág-verseknek fullasztó kriptadohát és unalmas verbalizmusát szellőztették ki Babitsék a „franciás magyar szonettek” friss légáramával.

A költőkoporsókat elborító száraz verskoszorúktól Babits határozottan elkülönítette Rimay máig friss elogiumait és Kölcsey epigrammatikus *Balassa*-versét. Dézsi Lajos Balassi-kiadásának „valami fortuna di Dante-féle” felsorolásáról írta 1924-ben: „*Balassi a magyar költők lantján*: kevésbé szükséges és hasznos. Rimay elogiumai fontosak, mert a költő helyzetét mutatják korának szellemei között, s hatását reájuk, de a modern poéták Balassi-versei (drámái, novellái) – az egy Kölcsey csodálatosan átértzett stílimitációját kivéve – alig mutatnak egyebet sivár témahiánynál, témakeresésnél.”

Nemigen lehet jobb véleményünk a Balassit megidéző versek Kölcsey utáni hányadáról sem. Csak egy kirívó példát! Thaly Kálmánnak a Balassi-téma iránti merénylete a szarkofág-modor féktelen elfajzása. Ami fennmarad a rostán, abból is az a jobb, az a maradandóbb, ami nem életrajziasan túlduzzasztott, hanem sűrített, kámeaszerű jellemzés, vagy az, ami készült légyen bár aprólékos történelmi hitellel, de nem annyira a XVI. századról és Balasiról, hanem inkább a megidéző koráról és a megidéző költőről beszél. Ahogy Rába György Babits Zrínyi-szonettjét elemzi: a *Zrínyi Velencében* „álarcos, sőt helyzetvers [...] Zrínyi Babits *personáinak* sorát bővíti [...] álarca mögött a fogarasi »bús magyar«, Babits *lelki tombolására* kell gondolnunk”. (*Babits Mihály költésze*, 1981.)

Rónay György tizenkét soros „kámeája”, a Citerák sem mondja Balassi nevét (rá csak a „lengyel citeráslány” utal), inkább a lengyel–magyar történelmi egymásrataltságot exponálja. S érti ezt az 1940-es évekre is, de érthetjük akár a vers születésének idejére, amikor tízéves fordulója következett a lengyel és magyar felkelésnek.

*Lengyelbe futott a magyar,
ha mindenét elorozták,
s a lengyelnek is menedék
volt mindig Magyarország.*

*Emez valamely udvarházban
búsult hazáján,
amazt Krakkóban vigasztalta
lengyel citeráslány.*

*Dancka fölött a szél süvít,
havat hoz a tengeren át.
Pattognak a fagyban az ágak,
mint a citerák.*

Sopot, 1965. XI. 13.

Dienes András elbűvölő Balassi-regénye, a *Bogáncs-hadnagy* még egyértelműbb példa.

Éppen 1944. március 19-én került a kiadóhoz, s akkor szó sem lehetett megjelenítéséről. A Báthory István és a lengyelek iránti szimpátiák aktuális németellenességéhez nem fért kétség. Majd csak 1962-ben látott napvilágot. A „sok haza-pufogatásos” 1994. évi Balassi-évforduló a legjobb alkalom lett volna másodszori megjelenítéséhez, de a hivatalos kultuszápolók elfeledkeztek róla.

Egy másik „kámea”, az epitáfium-epigrammák egyes szám első személyű előadás-módját alkalmazó Ágh István szonettnyi terű *Balassi-monológja* sem a verszárassá emelt korabeli intarziával tűnik ki a sokaságból, hanem a XX. századi inspirációk okán:

*Ha bölcső Magyarország:
koszorús ravatal: nászágy,
a szél két emlője kibontva,*

*fűre döntettem, pünkösöd havának
gyepére ontattam, mint a vér,
itt a tavaszban most születik
szakállas fiad, isten,*

*végeztetek volna velem amúgy,
megszabadultam, megszabadultam,
csizámra letről fölragyog a Duna,
megsarkallja ezüsttel, útnak indít,*

*most kezdődik a sehovase út,
túl a karokból vetett hurkon,
te katonád voltam Uram
és az te seregedben jártam.*

A halál és az ölelés közötti analógia, a „bölcső”-„ravatal”-„nászágy”: Freud tételei. *Amit szívedbe rejtész* címmel („Freud 80. születésnapjára”, 1936) versbe foglalta azokat József Attila is: „A szerelemben – mondják – / belehal, aki él. // [...] S aki él, mind-mind *anyaölbe* vágy / *Ölnek, ha nem ölelnek, / a harctér nászi ágy.* // [...] Akit szívedbe rejtész, / *öld vagy csókold meg azt!*” Ágh István ezt a freudi felfogást fejezi ki József Attila-reminiszcenciákkal Balassi maszkjában. A megidéző költő tétele az: ha már pünkösdi áldozattá kellett lennem, végezhetettek volna velem amúgy: „karokból vetett” hurokkal, azaz a szerelemben haltam volna bele inkább; de mindegy: nekem Krisztus katonájaként is bölcsőm és ravatalom Magyarország, érette ontom ki vérem, és a kereszténységért: „*te katonád voltam Uram / és az te seregedben jártam...*” A kiemelt két zárósor intarziaként alkalmazott pontos Balassi-idézet, de nem versből való, hanem a haldokló önvallomása. Dobokay Sándor, Balassi gyóntatója jegyezte fel és örökítette meg a költő által befejezetlenül hagyott Campianus-fordítás bevezetésében: „Christus mortuus est pro me et ego diffidam? Tuus miles fui Domine, tua castra sequutus sum. Christus (úgymond) megholt érettem, és én hogy kételkedjem? *Te katonád voltam Uram, és az te seregedben jártam.*” Ágh István ezt Eckhardt Sándor Balassi kritikai kiadásából ismerte, és kitűnően teremt vele – egyéb nyelvi és életrajzi-topográfiai elemekkel együtt – XVI. századi hangulatot. XX. századi költő létre éppen ezért alkalmazott a régiség költői gyakorlatára emlékeztető idézet-intarziát.

Az imitáció és a versbe szerves szövegrészként beleépített intarzia felfogásához és élvezetéhez az imitált locus és az idézetforrás ismeretére, műveltségre, kellő intellektusra van szükség. És az a jó költő, aki művének legjobb helyére illeszti az imitációt vagy az intarziát, aki például egy élethelyzetet legtalálóbban jellemez vele. Balassi imitálta így a „harmadrangú petrarkistákat”, utal rá Eckhardt.

Az pedig még a Campianus-fordítást befejező Dobokay Sándort, a tudós jezsuitát is meglepte (mert ő volt a gyóntató az esztergomi „bölcső”-„ravatal”-„nászágy” mellett), ahogyan Vergiliust idézte Balassi, mielőtt a borbély kése alá adta volna magát, mielőtt

elindult volna „a sehovase út”-ra. „Nunc animis opus Aenea! nunc pectore firmo!” – „Most van szükség bátorságra, most, Aeneas, erős szívre!” Eckhardt tisztázta, hogy Vergilius *Aeneis*-ében (VI, 260–261) „a Sibylla akkor mondja ezt a híres sort, amikor Aeneas az alvilág kapuján áteszti [...] s Aeneasnak kardot kell rántania, hogy a vas erejével távol tartsa a gonosz szellemeket”. Balassinak ekkor – teszi hozzá – „a latin költő csodálatos hatású elbeszélése nyomán” már „szörnyek, árnyak, rémek jártak eszébe”; a pokol kínjaira gondolt. (*Balassi Bálint*, 1941.)

Ágh István Balassi halálára vonatkozó tájékozódásának háttérében ezek az irodalomtörténeti információk állnak. Kiváló ösztönnel emelte ki közülük s törte két versorba a „Tuus miles fui...” Dobokay adta fordítását: „te katonád voltam Uram / és az te seregdedben jártam”.

A strofikus, de rímtelen forma, a változó szótagszámú sorok, a szenvedő igealakok teremtenek még mértékkel archaizáló színezetet. A versben azonban szinte több a József Attila, mint a Balassi. Több, mert egy másik József Attila-vers, a fiatalkori *Mióta elmentél* nyomai is előtűnnek belőle. Ebből való a *vetkőző szél* és a *szél emlői* ötlete („a szél két emlője kibontva”), bár József Attilánál a szél éppen öltözik:

*A tompa földön öltözik a szél,
kapkod s kezei meg-megállnak,
leejti kebléről az ágakat,
dühödten hull a törékeny levél.*

Az Ágh-vers Balassiját már csak a szél két kibontott emlője emlékeztetheti „a karkból vetett hurkok” édes fogságára. Hogy ez a ravatal-nászágvas erotika mégis oly érzéki, életteli, az a huszonhárom éves József Attila versének ösztönzése:

*Ó, azt hittem már, lány völgyben vagyok,
két melled óv meg észak s dél felől,
a hajnal nyílik hajam fürtjiből
s talpamon az alkonyat ragyog!*

Az utolsó kiemelt sornak is van nyoma Ágh Istvánnál („csizmámra letről fölragyog a Duna”); ez is bizonyíték rá: a *Balassi* egyetlen sorának erotikus túlfűtöttsége („a szél két emlője kibontva”) a *Mióta elmentél* ösztönző élményével függ össze.

Ágh István *Balassi*-verse érzékletes portré, egyszersmind pályakezdő tájékozódás dokumentuma. A Balassi-maszk alól egy 1960-as évekbeli fiatal költő tekint ránk, aki 1928 és 1936 József Attilájával próbálja feszegetni, irodalomban megélni bölcső (anyaöl), ravatal (harctér), nászágy freudi összefüggését.

*

Nagy László Balassi-portréja, a Kortárs 1977. évi 9. számában megjelent *Balassi Bálint lázbeszéde* hiteles tények sűrítésével, „kámeába” foglalásával idézi meg az Esztergom alatti utolsó napok eseményeit. De ez csak az egyik jelentésréteg. A másik a 70-es évek „hattyúgörény” szorításait beszéli ki, Balassi jelmezében, maszkjában átkozódva:

*Ördög már veletek, ti álszent hivatalok,
hites uraságok csipkegallérban, csuhában,
kik arcomat dongva a kárt örvenditek rajtam,
dongók, a szentlélek dühödt pirosa kitilt.*

*De ti bejöttök sátorom száján szalag gyanánt
utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyász hír.
Hány sértett fenség marka eresztett szemfedőnek,
csipeszes inkvizíciónak, ti dogma-dongóké!*

*Dögbanyák, az ágyú nem lök oly mérges tojást,
amilyent farotok csöve pököd eleven hústra,
homlokom kínja nektek oszmán nyalánkság, vissza,
ragadatok Belzebúbra, ki világra kúrt!*

*Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó
s teknőc-lovasoknak csak hasa-menése gyors –
Ti nem hulltok el, de sorsom kitagadom
innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltem.*

*Csontvázdiák, te, halál, tiéd a rózsás kalap,
kobakodra húzd és ámulj amíg én a világot
vetkezem, a májust, bár fülemüleszóval bélelt,
margarét-gombos rétet levetek s zöld mezőt.*

*Delfin-szökésű ló torokig habzó kalász közt
már semmi, az Óceán habzata semmi, a Nap
férfiseb-láza, mátká-ezüst haskéregű Hold,
s töredék aranyaim: csillagok, elszórt semmi.*

*Lengyel szép Zsuzsánna, citera, et cetera,
s kitől fürdő forr fel, a Hölgy és mókusa, semmi
Doboz-tömlőcben gyűrűm, hontalan voltom semmi,
hervadj le földig, te rózsás-kalapos halál!*

*Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebeim át
gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla
kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán,
valakibez pirosan áttör időn s ködön.*

*Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög,
zsinórzata villám, nem esem hanyatt, se orrlag,
angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog:
címere hárfá – hungarus volt, istentelen.*

A Balassi Bálint lázbeszéde „alapszólama”, ahogy erre már a legkorábbi értelmezők, Tarján Tamás és Kiss Ferenc rámutattak, „a halálközelség tudata”. Tarján mondta ki először a vers első értelmezésében (Kortárs, 1977, 12. szám), majd Kiss fejtegette, hogy „aki így tudott elmenni, ura volt a sorsnak, s [...] volt hatalma a maga méltóságát megőrizni. A szerep tökéletességében az évszázadokon átívelő én megkettőzése legalább olyan nyereség, mint az azonosulás: a reinkarnáció egy történelemből megvalósult változata”. (A lehetetlen képrviseletében, 1979.)

A Balassi Bálint lázbeszéde versvilágát feltáró fontosabb kulcsfogalmak ezek: a szerep tökéletessége, az én megkettőzése, az azonosulás: a reinkarnáció.

A tökéletesen játszott szerephez a legjobban kell ismerni az eljátszott, megjelenített alakot. Nagy László így ismerte Balassit, aki kísérője volt szinte egész költői pályájának.

A negyvenes-ötvenes évek pályakezdő verseiből nem nehéz kiemelni egy-egy Balassira visszamenő rímet, kolofont, versmoccantó költői képet, hasonlatot. A *Jég alatt alvó vérfolt* című az „Engemet régolta...” kezdetű Júlia-vers sorával függ össze: „Fénlik sok kövektől, mint a verőfénytől erős vér tiszta jégen.”

Nagy László legbalassiasabb ötvenes évek eleji verse a *Korai készülődés*, a *Borivöknek való* egyenes leszármazottja:

*Nyers e március, éles, igen vitézkedik,
élőket serkent, engem megcsap a véremig.
Járni és munkálkodni többet ér bárminél,
kinek a vére nem forr, henye az, kár hogy él.*

.....

*Fényesíti kincset néhány lovasfű,
izzadt fejkön körben fényes gyöngykoszorú,
táncol a kényes kanca, rezgeti kis füleit,
s mikor a féltett vékonyát kefe éri, nyerit.*

*Megvizesedem lovam, mint a vízimadár –
susog a brigadéros, de a keze csak jár:
fölkelt a vetés napja, tündököl erősen,
illő fényesen járni először mezőben.*

A „brigadéros”, fényes szellős, népdalozó esztendők legnépszerűbb régi költője Balassi volt. Az ő pünkösdi-tavaszi áhítata, magabizó derűje, szablatündököltető biztonsága nemzedékek élménye, tisztuló megmártózása volt a költészetben. Nagy László 1957. évi Balassi-válogatása szinte kronológiai pontossággal zárja le ezt a periódust, emlékezetbe idézve azonban „a véres zászlókat, a vérrel beborított holttest vízióját is: „A »véres zászlók« előttem felidéznek Balassi lobogóját, amire a hárfás Dávid, a királyköltő volt »írva«, s képzeletemben a vér beborítja őt is”. A *Havon delelő szivárvány* Margaréta-parafrazisának „tiszta jég”-idilljét vérfoltosítják be így a „Vadászok, vadölők”, akiktől „lüktet a vaddisznós erdő, / imbolyog benne felrózsászva a Pestis, a piros vadász”. A felrózsászott Pestis, a középkorias halálképzet a *Balassi Bálint lázbeszédéig* lappang a költő eszköztárában, s akkor „az évszázadokon átívelő én” megkettőzése elővéteti újra: „Csontvázdiák, te, halál, tiéd a rózsás kalap, [...] hervadj le földig, te, halál, tiéd a rózsás kalap”.

A Balassi alakjába helyezkedés lehetőségét korán felismert életrajzi párhuzamok is segíthették. Amikor Nagy László a Balassi-életrajzot megismerhette, már túl volt a gyermekkori csontvelőgyulladásán, ami majdnem amputálással járt, s kétszer „megvését” bal lábát örökre megbénította. Ahogy emlékezésében olvassuk: „Csak napok múlva hívtak orvost. Ő megvádolt, hogy zöld almát ettem. Izzasztást ajánlott, vasbort írt receptre. Tíz napig izzasztott anyám, vizet nem adtak. Csak ritkán voltam észnél a láztól. A pápai doktorok levágták volna a lábam.” (*Életem*, 1974.) És ugyanezt mondta el az iskolavárost, Pápát idéző prózaverse: „Levágták volna ballábamat a disznáknak, de egy áldott kéz elrántott lehetetlünkől.” (*A város idézése*, 1972.) A Pápára emlékező vers megmentett korrektúrája szerint Nagy László szinte „szétírta” és átírta a vers nyomdába adott szövegét. A „Levágták volna ballábamat...” kezdetű sorok – amelyek Balassira is ráérthetők – ekkor csatlakoztak a végleges szöveghez. Ugyancsak korrektúrahozzáttétel *A város idézésében* az „Álmomban királyi vadászok lóttek szügyembe.”

Ezeztől a királyi vadászoktól „lüktet” a *Havon delelő szivárványban* „a vaddisznós erdő”. (Királyi vadászokat fölös számban lásd Lucas Cranach képein, közülük a *Herceg vaddisznóvadászatán* „felröszsázott kalapos Halálnak” is elmehetne.)

Ki élhette volna át Nagy Lászlónál azonosulásban, ami 1594 pünkösdjén Esztergom várfalai tövében történt? Nagy László rossz diagnosztája, „részeg sebészei”, a pápai doktorok és Balassi Bálint „oktalan borbélyai” egy tőről metszettek: a költői képzelet szerint ugyanazok. A *Balassi-esszé* ezt mondja: „Az esztergomi vár tövében megsebesülve zsoldáros szájjal fetreng a költő. *Combját oktalan borbélyok orvosolnák* – de csak piszkálják a *szent sebeket*, mérgezéssel segítenek a halálnak.” A prózára így felel a vers, a *Balassi Bálint lázbeszéde*: „Szent vagyok, költő-vitéz, akit *szent sebein* át / gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla”.

A kiválasztottság ilyen *szent sebeit* kapta rossz lábára Nagy László is, s a maga életrajzában további eseményein ugyancsak átdereng a Balassi-biográfia. A költő-vitéz Balassinak is van vitéz öccse (Balassi Ferenc, akit a mesterrel együtt sirat Rimay az epicediumban), mint Nagy Lászlónak Ágh István, s ő ráadásul maga is költő.

A mégiscsak véletlen párhuzamok közül Ágh István költészetére kell figyelniünk, mert figyelt arra Nagy László is. A Nagy testvérek Balassi-versei között nyilvánvaló az összefüggés. István a bátyja ígézetében fordulhatott Balassi alakja felé (s talán a költészethez is), jóllehet, Balassi ürügyén a maga aktuális ismeretszomját csillapította. Balassi végbúcsúja a leglátványosabban versbe emelhető tárgy, Ágh Istvánt azonban Nagy László sorsának analógiái és a *Balassi-esszé* hangsúlyai is befolyásolták. És később az ő *Balassija* szintén visszahatott bátyjának *Lázbeszéd*-monológjára. A két fivér Balassi-idezésében sok a közös vonás. Hasonló a rímtelen, strofikus, jelzésszerűen archaizáló, szabadversszerű forma (bár a *Lázbeszédé* jóval kötöttebb). Ugyanaz a versbeli idő: a haláltusa „*lázbeszédének*” ideje. Megegyezik a verszárás: amott Dobokay gyóntató, emitt Gabelmann krónikás szövegének intarziaként való alkalmazása. Végül ugyanaz a műfaj: mindketten az epitáfium-epigramma hagyományát folytatják, megformálásmódjuk pedig a „kámea”-technikát követi.

Csak a József Attila-Freud genezisű bölcső-szerelem-halál hármasság hiányzik a *Balassi Bálint lázbeszédéből*. De ott van a Balassi-motívumos másik Nagy László-vers, *Az erdéli asszony kezéről* építőanyagában! Ennek a versnek a fogadását a *Napló* 1976. november 10–11-i bejegyzései örökítik meg. Nagy László Kolozsvárott, Szilágyi Domokos halotti torán megismert egy szép román asszonyt: „A kolozsvári asszony kezéről kellene írni. Alig beszélt a nő magyarul, francia verseket mondott, főleg Apollinaire-t. Egymás mellett ültünk a toron. [...] Írtam pár sort a kézről [...] Este elkezdtem egy verset. Már motoszkált bennem évek óta egy Balassi-verscím folytán: *Az erdéli Asszony kezéről*. Most itt az alkalom, a halotti toron egy asszony, francia tanárnő szép kezét láttam, mutatta is. Mellettem ült, mindig francia verseket mondott, kicsit kacér.” (Nagy László *Naplója*, kiad. Görömbei András, 1994.)

Az erdéli asszony kezéről távolról sem éri el a *Balassi Bálint lázbeszéde* tragikus magasságát; ami ott élet-halál kérdése, az itt csak tajtékzó férfidühöngés, valami afféle, mint a futó kalandot megörökítő *Hannuska Budowskionkáról szerzett latrikánus vers* szemrehányása: „Mit haragszol? / Hogy nem játszol / Velem, kivel egy fraj szól?” Ehhez a Balassi-epigrammához kapcsolódik a vers irodalmi ihlete, s nem a címadóhoz. Azt jól látja a monográfus: *Az erdéli asszony kezéről* „belső horizontját, tárgyi elemekből és személyi gesztusokból épülő lírai szituációját” a címül választott Balassi-epigrammánál „végtetesebb ellentét, kettősség teremti meg: a halál és az erotika egyidejű tárgyi

és érzelmi hatása. Koszorú, sír, sírdomb, gyász, temetés közelségében jelenik meg az erdélyi asszony csábítón, kívánatosan és kacéran. Delejező hatását fokozza a duruzsoló tűzként hangzó Apollinaire-vers, amelynek címét a helyzethez igazítja: *La mort est l'amour.*" (Görömbei András: *Nagy László költészete*, 1992.) *Az erdélyi asszony kezéről* kézirat-fogalmazványán (I. Kísérlet a bánat ellen, 1980) ott is az Apollinaire-vers helyes változata: *L'amour est la mort.* És ott van mindez Ágh István *Balassijában*:

*Ha bölcső Magyarország:
koszorús ravatal: nászágy,
a szél két emlője kibontva...*

Amit az ifjabb fivér elképzelt s Balassira szabott, azt adta meg átélhető, de beteljesületlen élményként az idősebbnek a sors:

*Koszorút sírra, poharat
síríglan a keserű szájra.
Balomon sírdomb, Uramisten,
jobbomon asszonyka – haláli társaság
a lombsárgaságban...*

Az erotika itt bővérűbb, feszülőbb, mint a képzelgés Ágh Istvánnál a szél két kibontott emlőjéről. A veremottó világosan beszél: *Balassi helyett is tajtékozva!* Balassi a friss szép fehér pulykára, édes szőrű mókusra emlékeztető, porcogós derekú Annókához esdekelt még bujább gerjedéssel. Most az egész epigrammát idézem:

*Friss szép fejér póka,
Édes szűrő móka,
Porcogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mit haragszol?
Hogy nem játszol
Velem, kívül egy fraj szól?
Ládd-é víg kiki táncol?*

Nagy László sem adja tovább:

*Tán ha imázok Balassiként,
illessen mint szép ereklyével –
de kacér, de a holdtávolból
babrál csak a költő szívéen,
s nem a gombján, ahol fáj,
az úristenit, mert nem az úttól,
nem lovaglástól dagadoz a hab!*

A *Balassi Bálint* *lázbeszéde* ezt a vágyat is tagadja. Mindent tagad: semmi „a Nap férfiseb-láza”, semmi „a mátká-ezüst haskéregű Hold”, semmi „a Hölgy és mókusa” (Hannuska Budowskionka édes szőrű mókusa!), semmi „Lengyel szép Zsuzsánna”; „elszórt semmi” minden. A halál angyalai átsuhogtak Házsongárdról a Királyhágón Nagy László-Balassiért: „Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög, / [...] angyalaim karolnak égbe”.

A költő és a versbeli én azonosulása oly mérvű, hogy Nagy László a *Lázbeszéd* Balassijának halotti maszkját meri a maga arcára próbálni.

A Kortársnak abban a számában, amely 1977 decemberében az első bírálatot közölte Nagy László verséről, Tarján Tamás kritikáját egy másik követi: Göncz Árpád írása Rákos Sándor *Berda-liturgiák* című versciklusáról. Göncz Árpád a maszkot értelmezi: „a maszk a rítus legfőbb kelléke, a rítus meg játék. Szent játék. Egyidős az emberiséggel; vágy és megvalósulás, azonosulás és kivetülés; aki maszkot ölt, valaki mást vállal magaként, mást mutat magaként; megistenül, szerepet, életet vált. Játszik. Az istenmaszk alatt mindig ember, a vadállat-maszk alatt félelem rejtőzik. A maszk az, ami nincs, a maszk a nem-én, a szeretnék lenni.”

Berda maszkos játékára mindez teljességgel igaz, a Nagy Lászlóéra csak részben, mert az ő álarcát halotti maszkká dermesztette a sors, a „nem-én” énné lett; azzá, amivé készült lenni. Nagy László maszkjátékának játékindítékai talán eleve hiányoztak. Szerepet, életet váltó, magaként valaki mást vállaló gesztusa szinte már az a metamorfózis, ami Weöres *Psychéjé*t világra hozta. Csakhogy a játékvágy Weöres metamorfózisában is jelenlévő. Nagy László „könyörtelen búcsúja” (Tarján Tamás) halálosan komoly.

*

A *Psyché* mégis közelebb vihet bennünket a *Lázbeszéd* költészettörténeti helyének megtalálásához. A szerep tökéletessége, az átélő azonosulás, az ént megkettőző bravúr a hetvenes évek maszk-verseinek, metamorfikus kísérleteinek mesterdarabjához, a *Psyché*hez közelíti.

Az újabb magyar költészet legintenzívebb Balassi-élménye ölt testet a versben. „Tíz igen többet nyomsz, mint más nagy rakás szón” – énekelte Rimay a magyar Amphionról, s Nagy László *Lázbeszéde* is így húzza le az évfordulónként újratermelt verses Balassi-megidézésék serpenyőjét. Fontos tehát minden, amit a *Balassi Bálint Lázbeszédéről* és költőjéről mondhatunk, mert nemcsak Nagy Lászlóról, magáról Balassiról is mondjuk.

„Mi a titka annak – kérdezte Nagy László 1957-ben –, hogy Balassi műve, akár az eleven szervezet, dobogással, a vérkörök nagy muzsikájával négyszáz év múlva is megéjti azt, aki közelébe jut? A költői fennmaradás kútfeje mindig csak az, ami múlhatatlan: az emberre zúduló, jajgattató, nevetető élet. Balassi e hatalmas életet dalban tudta kimondani. Költészete így lett az elevenségre, nagyvérűségre örök példa. *Balassi a költőutódokat a vér tüzével nevelő ősmadár: a legendás Pelikán.*”

A *Lázbeszéd* húsz évvel később így ismétli, súlyosítja a Pelikán-metáforát:

*Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át
gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla
kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán,
valakihez pirosa áttör időn s ködön.*

A költőutód Nagy Lászlót is Balassi, az ősmadár-Pelikán nevelte a vér tüzével. S mert Pelikán az ő verse is, valakihez talán éppen a *Lázbeszéd*ből tör át kettejük költészetének pirosa időn s ködön.